

УДК [323.2:297] (560)

Богданова Тетяна Євгенівна (1972 р. н.). У 1994 році закінчила з відзнакою історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, працює на посаді доцента кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів: масонство у світовій та українській політиці, релігійний чинник у міжнародних відносинах, міжнародні економічні відносини.

Плетенчук Ганна Вікторівна (1987 р. н.). Бакалавр з міжнародних відносин, магістрант факультету політичних наук МДГУ ім. Петра Могили.

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В ТУРЕЧЧИНІ: ЛАЇЦИЗМ ПРОТИ ІСЛАМІЗМУ

Дана стаття присвячена аналізу сучасної політичної ситуації в Турецькій республіці. Автори вважають причиною глибокої кризи турецької ідентичності проблему переходу від лаїцистської моделі модернізації до особливої моделі ліберального ісламу, що поєднувала б традицію та сучасність.

Данная статья посвящена анализу современной политической ситуации в Турецкой Республике. Причину глубокого кризиса турецкой идентичности авторы усматривают в проблеме перехода от лаицистской модели модернизации к особенной модели либерального ислама, объединяющей традицию и современность.

This article focuses on the modern political situation in the Republic of Turkey. The authors identify a deep-seated crisis of Turkish identity as a problem of transition from laic model of modernization to a special model of liberal Islam combining tradition with modernity.

Сучасна міжнародна політика характеризується глибоким конфліктом цивілізаційних цінностей, які провідні вчені-міжнародники визначають як “конфлікти ідентичності” [1]. В останні роки спостерігається тенденція до поглиблення розбіжностей між західним та ісламським світом, на що вказував ще С. Хантінгтон більше десяти років тому, отже, можна стверджувати, що майбутнє глобальних відносин світових цивілізацій залежить від можливості налагодження міжцивілізаційного діалогу.

Туреччина, яка є мусульманською країною із світською формою правління, з особливим геостратегічним розташуванням між західним (християнським) та східним (мусульманським) світом, нині демонструє з одного боку вірність ісламським традиціям, з іншого – настійливе прагнення до членства в ЄС. У цьому контексті політична криза в Туреччині становить значний

інтерес для світової спільноти, оскільки прихід до влади поміркованих ісламістів може змінити геополітичну ситуацію в регіоні та є ознакою кризи лаїцистської моделі модернізації ісламських суспільств. Відносини з Туреччиною мали й матимуть стратегічне значення для нашої держави. Ймовірні зміни у внутрішній та зовнішній політиці Турецької Республіки внаслідок зміцнення владних позицій поміркованих ісламістів можуть суттєво вплинути на геополітичну ситуацію у чорноморському регіоні, що підкреслює актуальність дослідження даної проблематики вітчизняними науковцями.

Хоча до проблеми модернізації традиційних ісламських суспільств, зокрема, лаїцистській модернізації в Туреччині, прикуто увагу багатьох дослідників, низка аспектів залишається поза увагою через різні причини: еволюцію поглядів та еволюцію самого процесу модернізації, появу нових тенденцій та подій, нову міжнародну ситуацію. Тому метою

нашого дослідження є з'ясування внутрішніх та зовнішніх чинників, що спричинили політичну кризу в Туреччині та характеристика наслідків гострого конфлікту між поміркованими ісламістами та прибічниками лаїцистської моделі трансформації ісламських суспільств.

Підвалини теорії модернізації ісламських суспільств закладені ще працями Ш. Айзенштадта, Б. Льюїса, М. Юргенсмейера [2] та ін. Велику увагу даному питанню приділяли й приділяють російські науковці, зокрема, В. Данілов, Г. Зіганшина, І. Ульянов [3]. Найширшу розробку дана тематика отримала у численних працях визначного російського тюрколога, доктора економічних наук Інституту сходознавства РАН М. Кіреєва [4]. Серед творів українських дослідників слід відмітити праці П. Варбанця, присвячені аналізу лаїцизму [5], а також публікації В. Кушніренка та Н. Мхитарян [6].

Знаходячись між Сходом та Заходом, Туреччина з її мусульманською більшістю сприймається і як частина Європи, і як частина Азії, тому протягом тривалого часу Туреччина була яскравим прикладом можливої сумісності демократії західного зразка та ісламу. До того ж, Туреччина є претендентом на вступ до ЄС, однією з провідних країн-членів НАТО та одним з ключових гравців Причорномор'я, що обумовлює інтерес світової спільноти до внутрішньої і зовнішньої політики цієї держави.

Туреччина є країною зі змішаною, президентсько-парламентською, формою правління. Головою держави є президент країни, який відповідно до основного закону Туреччини, втілює єдність та неподільність держави та нації, має домінуюче становище у державному механізмі і визначає загальний курс країни [7].

Початок парламентської та президентської кампанії минулого року різко активізував процес поляризації сил на внутрішньополітичній арені. З одного боку – чинний президент А.Н. Сезер, армія, провідні профспілкові та громадські організації країни, ректори понад 70-ти університетів, основні опозиційні політичні партії та відомі представники ділових кіл. З іншого – правляча проісламська Партія справедливості та розвитку (ПСР) на чолі з чинним прем'єр-міністром Реджепом Тайїпом Ердоганом, яка здобула переконливу перемогу на попередніх парламентських виборах 2002 року; її однопартійна більшість у меджлісі, яка дозволяє ПСР приймати необхідні закони і рішення, незважаючи на протидію опозиції, та впливова частина національного бізнесу.

22 липня 2007 р. в Турецькій республіці відбулись парламентські вибори, у ході яких Партія Справедливості та Розвитку одержала переконливу перемогу, набравши 46,7 % голосів (341 місце з 550 у парламенті). Також до меджлісу пройшли кемалістська Народно-республіканська партія (21 % голосів – 112 мандатів) та ультраправа Партія націоналістичного руху (14 % голосів – 71 депутатський мандат). На президентських виборах у третьому турі переміг колишній міністр закордонних справ Туреччини, один з лідерів ПСР Абдулла Гюль, набравши 339 голосів [8].

Слід зазначити, що президентські вибори в Туреччині завжди проходили непросто. Лише двічі главу держави вдалося обрати одноостанньо: тоді країну очолювали її засновник Мустафа Кемаль Ататюрк і його послідовник Ісмет Іненю. Частіше президента обирали під час третього туру – саме так були обрані три останніх глави держави Тургут Озал, Сулейман Демірель та останній президент Ахмет Неджет Сезер. Цього разу виборчий процес у Туреччині пішов за несподіваним сценарієм, що викликало більше запитань, аніж відповідей навіть у досвідчених аналітиків.

Туреччина з 1923 року є республікою, у якій чітко дотримуються обмеження впливу релігії на політику, тобто секуляризму – світського характеру держави. Хоча населення Туреччини на 99 % становлять мусульмани, але принцип секуляризму затверджено на конституційному та законодавчому рівнях. Турецький націоналізм (міллієтчілік) – один з наріжних каменів офіційної ідеології Турецької Республіки, зафіксованих в її Основному законі. Військово-цивільна інтелігенція, що очолювала національно-визвольний рух турецького народу 1918-1923 років, відвела турецькому націоналізму гідне місце в розробленій нею системі принципів, що отримали назву “кемалізм” від імені вождя національного руху та засновника республіки Кемалю Ататюрка [9].

З часів Ататюрка основою державного устрою Туреччини є лаїцизм. Він не допускає ані часткового, ані повного утворення соціальної, економічної, політичної та правової основ держави на релігійних засадах. Жоден не має права використовувати релігійні почуття громадян заради досягнення власних політичних чи користюлюбних цілей, а також для посилення свого впливу. У 20-30-ті рр. ХХ ст. принцип лаїцизму тлумачився кемалістами як боротьба проти впливу ісламу та ісламських традицій. Поруч з цим у Туреччині порівняно значного поширення набули норми та інститути західної демократії. Кемалісти вжили жорстких заходів проти усіх супротивників такого шляху, докорінно знищили усю стару законодавчу базу, норми звичаєвого права, традиції та впровадили нові закони, створені виключно на базі західно-європейських правових норм. Необхідний для проведення цих радикальних реформ жорсткий однопартійний режим змінився в сорокових роках багатопартійним режимом на західний зразок [10]. Отже, політична модернізація в Туреччині фактично означала європеїзацію країни. На нашу думку, кемалізм можна інтерпретувати як спробу соціокультурного “накладання образів” – заміщення сакральної мусульманської ідеї західною концепцією держави як громадянського інституту. На думку лідерів Туреччини, сучасне покоління має справу з культурною спадщиною, що ґрунтується на трьох тенденціях – тюркізмі, ісламізмі та вестернізації [11].

Кінець ХХ – початок ХХІ століття відзначився кризою ідентичності у турецькому суспільстві, як наслідок, спостерігається поляризація поглядів на сучасну внутрішньополітичну ситуацію: з одного боку, прибічники кемалістської політики

влаштовують масові акти протесту проти можливої ісламізації Туреччини, з іншого боку, значна кількість населення підтримує партію з проісламістською орієнтацією. На думку деяких дослідників, зростання кризових тенденцій у турецькому соціумі пояснюється тим, що політична та ідеологічна європеїзація призвела до відчуття суспільством необхідності повернення до традиційних духовних цінностей [12].

На думку багатьох турків, прихід до влади проісламістських сил становить загрозу для Туреччини як світської держави. Але слід зазначити, що саме за часів правління ісламістської ПСР Туреччина досягла значних успіхів у проведенні економічних і політичних реформ, домігшись того, що Брюссель після сорока років відмовок нарешті розпочав із Анкарою переговори про майбутнє членство в Європейському Союзі. Абдулла Гюль, новообраний президент Туреччини, неодноразово підкреслював, що Туреччина – світська держава, і він гарантує дотримання всіх прав і свобод громадян республіки, але побоювання ісламського фундаменталізму залишаються. Частково цей факт спричинений тим, що дружина президента Туреччини – правівірна мусульманка і покриває голову хусткою [13]. До речі, саме питання “хіджабу” стало так званім “каменем спотикання” та маркером виявлення належності з одного боку до прибічників світської держави та лаїцизму, з іншого – до послідовників поміркованого ісламу. Для багатьох турків, для яких принципи Ататюрка щодо чіткого розподілу релігії та політики, невтручання політики у релігію і навпаки, тобто світського ладу в Туреччині, є непорушними протягом десятиліть, цей факт є просто неприйнятним [14].

Гостра внутрішньополітична криза 2008 р. у Туреччині пов’язана, в першу чергу, із розглядом Конституційним судом справи про закриття правлячої партії ПСР, яка звинувачується у порушенні принципів лаїцизму, а також із арештами змовників (понад сто осіб), що звинувачуються у належності до таємної ультранационалістичної організації “Ергенекон”, яка за заявою турецької влади готувала державний переворот та повалення уряду Ердогана. Відмітимо, що ряд експертів розглядають дані арешти як відповідь уряду на атаку з боку опозиції з метою закриття правлячої партії [15]. Про високий ступінь поляризації турецького суспільства говорить і той факт, що під час візиту до Анкари голови Єврокомісії Ж.М. Баррозу та комісара з розширення ЄС О. Рена у квітні 2008 р. у столиці Туреччини відбувся багатотисячний мітинг під гаслами “Ми – солдати Ататюрка”, “Ми – за незалежну світську Туреччину”. На думку учасників мітингу, переговори з ЄС загрожують національним інтересам Туреччини, оскільки членство в Євросоюзі сприятиме втраті ідентичності турецькою нацією [16].

Проте, як підкреслює Оллі Рен, політична криза в Туреччині жодним чином не вплине на переговори з Анкарою щодо членства в Євросоюзі. У березні 2007 року ЄС і Туреччина розпочали переговори за другим розділом інтеграційного

досье “Підприємства і промисловість”. Загалом переговорний процес ЄС з Туреччиною, який розпочався у 2005 році, включає 35 розділів. За оцінками експертів, переговори зі вступу Туреччини в ЄС можуть тривати ще 10-15 років [17]. На нашу думку, аналіз суперечливих тенденцій у Євросоюзі з приводу прийняття чи неприйняття Туреччини до складу ЄС потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Підсумовуючи, варто підкреслити:

- Туреччина являє собою особливу модель суспільно-політичного розвитку, розуміння якої передбачає врахування місцевих соціокультурних та цивілізаційних особливостей. Стабілізуючу функцію лаїцистської моделі модернізації за часів її становлення виконував авторитаризм. Однак в умовах демократизації та лібералізації секуляризована модель державного устрою виявилася нежиттєздатною через існування внутрішніх протиріч. Джерелом напруги стала сфера ісламу, що було наслідком спроб влади витіснити організаційно-ідеологічний вплив ісламу із суспільного життя. Відтак великі групи населення опинилися в стані сталої духовної опозиції до основ існуючої системи;
- водночас протягом тривалого часу Туреччина була яскравим прикладом можливого співіснування процесів демократизації та релігійних принципів ісламу, являючись потенційною моделлю для всього арабського світу. Але останні події у Туреччині виявили кризу самоідентифікації турків, пов’язану з тим, що культурно та історично турки належать до мусульманського світу, проте майже 20 % території Туреччини географічно належить до Європи, тому, знаходячись між Сходом та Заходом, Туреччина з її мусульманською більшістю сприймається і як частина Європи, і як частина Азії не лише європейцями, але й самими турками;
- позиція прихильників вступу Туреччини до ЄС пояснюється бажанням за допомогою цієї країни впровадити в Європі сучасний поміркований демократичний іслам, орієнтований на європейські цінності і дотримання прав людини, і таким чином створити противагу радикальному ісламу з надією на його трансформацію. У той же час лідери країн ЄС відчують небезпеку через ймовірне посилення ісламських тенденцій після прийняття Туреччини до Євросоюзу;
- турецький євроінтеграційний та внутрішньополітичний досвід є дуже важливим для України, оскільки в обох країнах існують схожі проблеми: це і євроінтеграційні прагнення, і внутрішній розкол, пов’язаний з кризою самоідентифікації, і нестабільна економічна та політична ситуація в країні. Плідні українсько-турецькі відносини мають всі шанси бути використаним задля створення своєрідного “стратегічного тандему” для прискорення реалізації євроінтеграційних устремлень обох націй.

ЛІТЕРАТУРА

1. Муази Д. Конфликт эмоций // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 1. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/24/7040.html>; Мирский Г. Возврат в Средневековье? // Россия в глобальной политике. – 2006. – № 5. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/22/6336.html>
2. Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernity. – N.Y., 1973; Льюис Б. Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока: прогресс и традиционализм / Пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2003. – 224 с.; The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State by Mark Juergensmeyer. – University of California Press, 1993.
3. Данилов В.И. Метаморфозы турецкого национализма // Ближний Восток и современность. Сборник статей. – Вып. 9. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2000. – С. 20-35; Зиганшина Г. Светская Турция в организации Исламская конференция // Азия и Африка сегодня. – 2004. – № 3. – С. 22-25; Ульченко И.Н. Турция. Мюсиад и тосиад. “Мусульманский” и “светский” варианты развития экономики страны: чья возьмет? // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 9. – С. 50-53.
4. Киреев Н.Г. Метаморфозы правящей элиты Турции // Политическая элита Ближнего Востока. Сборник статей. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, Институт востоковедения РАН, 2000. – С. 78-92; его же. Секуляризм и национализм – два идеологических кита модернизации Турции // Турция: современные проблемы экономики и политики. Сборник статей. – М.: ИИИиБВ, ИВ РАН, 1997; его же. Светскость или шариат: раскол в турецком обществе на пороге XXI века // Ближний Восток и современность. Сборник статей. – Вып. 6. – М.: ИИИиБВ, ИВ РАН, 1998. – С. 63-132.
5. Див., напр.: Варбанець П. Модель ліберального ісламу в Туреччині як перспектива синтезу традицій і модерніті // Дослідження світової політики. – К., 2004. – Вип. 28. – С. 113-131 та ін.
6. Кушніренко В. Ісламське суспільство та його вестернізація // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1; Мхитарян Н. Посилення ісламського чинника у внутрішньополітичному житті Туреччини і його вплив на зовнішню політику країни в глобальному і регіональному вимірі // Дослідження світової політики. – К., 2005. – Вип. 33. – С. 95-124; її ж. Шлях Туреччини до Євросоюзу у контексті євроінтеграційних прагнень України // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_1.php
7. Конституция Турецкой Республики (7 ноября 1982 г.) // Режим доступу: http://turtsia.ru/rus/index/tureckoe_zakonodatelstvo/konstituciya_tureckoj_respubliki
8. Taspinar Ö. The Old Turks' Revolt. When Radical Secularism Endangers Democracy // Foreign Affairs. – 2007. – November/December. – Mode of access: <http://www.foreignaffairs.org/20071101faessay86608/omer-taspinar/the-old-turks-revolt.html>
9. Данилов В.И. Метаморфозы турецкого национализма. – С. 22-28.
10. Киреев Н.Г. Метаморфозы правящей элиты Турции. – С. 82-86.
11. Киреев Н.Г. Светскость или шариат: раскол в турецком обществе на пороге XXI века. – С. 85.
12. Кушніренко В. Ісламське суспільство та його вестернізація. – С. 11.
13. Turkey's new Islamist president: Now, what kind of future? // Mode of access: http://www.sfgate.com/cgi-bin/blogs/sfgate/detail?blogid=15&entry_id=19835
14. Зиганшина Г. Отмена запрета на ношение “пюрбана” как начало конституционной реформы // Институт Ближнего Востока. Публикации. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/13-02-08.htm>
15. Гурьев А. Правящая в Турции партия под угрозой закрытия // Институт Ближнего Востока. Публикации. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/17-03-08b.htm>; Гурьев А. Ситуация в Турции: октябрь 2008 года // там же. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/11-11-08a.htm>
16. Гурьев А. Ситуация в Турции: апрель 2008 года // там же. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/04-05-08.htm>
17. Кудряшова Ю. Культурно-религиозная самобытность Турции как фактор, препятствующий ее вступлению в ЕС // Востоковедный сборник. – Вып. 7. – М.: ИБВ, ИВ РАН, 2006. – С. 338-351.